

## Кров і попіл Корюківки

Дмитро Веденєєв «Дзеркало тижня. Україна» №7, 25 лютого 2011 р.

У літопис гітлерівського терору на окупованих територіях увійшли як символи масового винищення мирних людей білоруська Хатинь зі 149 вбитими карателями жителями, чеське Лідіце з 320 жертвами, французька Орадур, де есесівці знищили 642 особи. Але найбільша одномоментна каральна акція гітлерівців проти мирного населення відбулася 1—2 березня 1943 року в селі [Корюківка](#) на Чернігівщині. Близько семи тисяч жителів було розстріляно або спалено живцем у цьому поліському селі! Що ми знаємо про цю трагедію?

У роки [Великої Вітчизняної війни](#) Чернігівщина заплатила величезну людську ціну. З вересня 1941-го до вересня 1943 року окупанти знищили 127 тисяч людей. Близько 42 тисяч жителів вивезли на роботи в Німеччину, було спалено 61 населений пункт.

З перших місяців окупації почалися репресії гітлерівців і в селі Корюківка, розташованому за 100 км на північ від Чернігова. У січні 1942-го окупанти розстріляли всіх євреїв (близько 300 осіб), у лютому — 131 родича партизанів та керівних працівників і 12 циган.

Німці запроваджували механізм кругової відповідальності мирного населення за акції партизанів. 15 листопада 1942 року бургомістр Чернігова попередив: «...Відповідальність за спокій і порядок у містах і селах покладається на все населення...». Смертна кара передбачалася і за недонесення про партизанів і їхніх помічників.

Саме в районі Корюківки зародився організований партизанський рух, який з вересня 1941 року очолив Олексій Федоров, майбутній командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, двічі Герой Радянського Союзу. У лютому 1943-го партизани О.Федорова повернулися на Чернігівщину з Брянщини й розмістилися в лісах на Каменському хуторі. Почався збір продуктів по селах, за що окупанти відразу спалили низку населених пунктів, заарештували членів сімей партизанів. Десятки жінок і дітей чекали страти. Командир взводу Феодосій Ступак (його дружину розстріляли, смерті чекали сини 12—13 років) запропонував відбити заручників. Заступник командувача Микола Попудренко (загинув у бою в липні того ж року) дав команду на штурм Корюківки...

У ніч на 27 лютого 1943 року партизани розгромили гарнізон Корюківки. Здебільшого він складався з угорських солдатів. Окупантів партизани знищили в бою, вціліла лише група, яка засіла в цегляному будинку лікарні. З полону звільнили 97 смертників, запропонувавши місцевим жителям іти з ними в ліси. Одночасно влаштували диверсії на залізничній станції, підірвали майстерні, склад пального, ешелон і міст...

Вранці 1 березня 1943 року за наказом генерала Хойзенберга каральний загін німців та українських шуцманів (допоміжної поліції) оточив село й заходився винищувати мирне населення. Під приводом перевірки документів людей зганяли в приміщення ресторану, земвідділу, театру, клубу, поліклініки, дитячої консультації, двох шкіл, на церковне подвір'я. Партіями по 50—100 осіб жертв розстрілювали, незважаючи на стать і вік. 2 березня забиті трупами будинки (тільки в ресторані понад 500 тіл) почали підпалювати, але вбивства тривали.

«Моя маленька дочка лежала в мене на грудях, коли в нас почали стріляти в ресторані. Заганяли тут як худобу на бойню... Фашист поцілів мені в око... і я більше нічого не пам'ятаю. Трьох моїх діточок було вбито. Навіть поховати їх не довелося... спалили їх кляті кати», — згадував Євген Римар.

Карателі прочісували село, хапали людей і живцем кидали в палаючі хати. Віра Сильченко, яка сховалася в копиці сіна, бачила, як нелюди кинули у вогонь її матір, сестру й невістку. Одночасно великі групи людей косили з кулеметів на подвір'ї церкви,

на колгоспному дворі, у свинарнику. До кінця дня 2 березня Корюківка майже повністю згоріла.

Вцілілі корюківці сховалися або втекли в ліс; частина з них через кілька днів повернулися, здебільшого люди похилого віку. Але 9 березня карателі знову з'явилися. Старих вигнали з хат, завели в сарай, облили гасом і спалили. Людей заштовхали на заводі в піч для обпалювання цегли й підпалили...

Як показало розслідування та експертизи обласної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників у Корюківці, за два дні окупанти й їхні помічники-поліцаї по-звірячому знищили щонайменше 6700 людей (5612 тіл залишилися невпізнаними). Судмедексперти встановили, що смерть було заподіяно «шляхом розстрілу з автомата, розстрілу зі станкового кулемета, фізичного насильства тупою зброєю з роздробленням кісток черепа та хребцевого стовпа в шийній ділянці... спалюванням живих людей — чоловіків, жінок і дітей». З 1300 будівель уціліло десять.

Трагедія Корюківки стала лише епізодом реалізації масштабної антилюдської програми гітлерівського рейху — плану «Ост». Уперше повністю опублікований лише 2009 року, він був програмою масових етнічних чисток населення Східної Європи та СРСР, складовою частиною глобального гітлерівського плану «звільнення життєвого простору» для німців та інших «німецьких народів» за рахунок територій «нижчих рас», насамперед — слов'ян. Показово, що робочі й «науково обґрунтовані» документи до плану напрацьовувалися з лютого 1940 року, коли партизанського руху і в зародку не було.

Слов'ян, що живуть у країнах Східної Європи та європейської частини СРСР, мали піддати частково онімеченню, а частково — депортації за Урал або знищенню. Як важливий етап розглядалося приєднання величезної території на Сході з обов'язковим знищенням 30—40 млн. людей, з переселенням 60—70 млн. радянських людей у Сибір і Середню Азію. Лише 20—30 млн. залишалися як раби для німців, покликаних колонізувати Україну, Білорусію та Руську рівнину до Уралу.

Повністю план «Ост» передбачалося реалізувати після завершення війни. Але вже в січні 1941 року Гітлер заявив перед найближчим оточенням про необхідність знищити 30 млн. слов'ян. У директиві Гітлера міністри у справах східних територій Розенбергу про введення в дію генерального плану «Ост» (3 липня 1942 р.) чітко ставилося завдання: «Слов'яни повинні працювати на нас, а в разі, якщо вони нам більше не потрібні, нехай умирають... Слід відкинути всі сентиментальні заперечення. Треба управляти цим народом із залізною рішучістю. Кажучи по-військовому, ми маємо вбивати від трьох до чотирьох мільйонів росіян на рік...».

Директивами фюрера перейнялися й його підлеглі. Начальник штабу верховного головнокомандування вермахту фельдмаршал Кейтель (повішений 1946-го за вироком Міжнародного військового трибуналу) 16 грудня 1942 року видав наказ про боротьбу з партизанами, де підкреслювалося: «тут більше ніж будь-коли, ідеться про те, „бути чи не бути“, „ця боротьба не має нічого спільного з солдатським лицарством чи умовами Женевської конвенції“. Війну проти „бандитів“ на Сході й Балканах, закликав воєнний злочинець із фельдмаршальським жезлом, слід вести «найжорстокішими методами... щоб узяти гору над цією чумою». Наказ знімав з німецьких військових будь-яку дисциплінарну чи кримінальну відповідальність за звірства і брутальність, їх заборонялося карати «через свою поведінку в боротьбі з партизанами *або їхніми спільниками*» (тобто мирним населенням. — **Д.В.**).

Свідомість нижніх чинів вермахту та військ СС формувалася людиноненависницькими агітками на кшталт інструкції «Військова підготовка у військах», складеної доктором юстиції майором Райбертом. «...Пам'ятай про велич і перемогу Німеччини. Для твоєї особистої слави ти повинен убити рівно 100 росіян. У тебе немає ні серця, ні нервів — на війні вони не потрібні. Знищивши в собі жалість

і співчуття, вбивай усякого росіянина; не зупиняйся — старий перед тобою, жінка, дівчина чи хлопець. Убивай!..».

У першій половині 1980-х років було вже погоджено проект будівництва в Корюківці Меморіального комплексу на згадку про 256 спалених сіл України. Проте завадив [Чорнобиль](#), до проекту так і не повернулися. 1988 року про Корюківську драму розповів збірник «Вінок безсмертя», присвячений сотням українських сіл-мучеників. У наші дні чимало зробив для донесення до громадськості страшної правди про Корюківку, увічнення пам'яті її жертв представник Українського інституту національної пам'яті в Чернігівській області Сергій Бутко, один з упорядників збірника документів і матеріалів «Корюківка, 1943: злочин проти людяності» (Чернігів, 2010 р.).

Минуло 62 роки з дня цієї небаченої трагедії. У березні 2005 року вклонитися пам'яті загиблих корюківчан прибули Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Німеччина Дітмар Штюдemann з дружиною Карін — графинею фон дер Шуленбург-Штюдemann і радником з питань культури Арно Кірххофом. Посол, стоячи з квітами перед сотнями учасників жалобного мітингу, заявив: «Ми, німці, добре усвідомлюємо вчинене фашистами на вашій землі. Те горе, ті руйнації, які вони принесли, зрештою „накрили“ і їх самих. Після загибелі Корюківки загинула й фашистська Німеччина. Минули роки. Відродилась і Німеччина, і Корюківка, стала незалежною Україна. Народи обох країн подають одне одному руки над могилам загиблих, хоча провина наша велика. Але людська дружба може зробити багато чого, і це дає надію, що більше не повториться війна, не відродиться фашизм...».

Після бесіди з послом нової, демократичної Німеччини, яка багато зробила для спокути провини предків, жінка, що дивом урятувалася й залишилася інвалідом, сказала: «Я раніше дуже ненавиділа всіх німців. Подивіться на мою покалічену руку — все життя страждаю, росла сиротою. Тепер я бачу інших німців — із чистою совістю

[http://cult.gov.ua/news/vshanuvannja\\_pam\\_jati\\_zhertv\\_korjukivskoj\\_i\\_tragediji\\_1943\\_r\\_v\\_idnovlennja\\_istorichnoji\\_spravedlivosti/2011-09-24-3063](http://cult.gov.ua/news/vshanuvannja_pam_jati_zhertv_korjukivskoj_i_tragediji_1943_r_v_idnovlennja_istorichnoji_spravedlivosti/2011-09-24-3063)

### **Вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії 1943 р.: відновлення історичної справедливості**

23 вересня 2011 р. у м. Корюківка Чернігівської області проведено мітинг з нагоди підписання Президентом України В. Януковичем Указу «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії». Захід відбувся біля Меморіалу на честь героїчного опору жителів Корюківщини фашистським загарбникам, де у 1943 р. був ресторан, в якому карателі розстріляли сотні безневинних людей – дітей, жінок, людей похилого віку...

Мітинг відкрила Раїса Малиш, перший заступник голови Корюківської райдержадміністрації. Вона, зокрема, розповіла про роботу влади та громадськості щодо вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії. Наприкінці грудня 2010 р. Чернігівська облдержадміністрація спільно з Українським інститутом національної пам'яті та Корюківським історичним музеєм видали збірник документів і матеріалів «Корюківка, 1943: злочин проти людяності». Ведеться підготовча робота щодо спорудження Меморіального комплексу пам'яті жителів населених пунктів України, знищених фашистськими окупантами: визначено місце, проведено два засідання комісії з розгляду проектів при управлінні містобудування та архітектури облдержадміністрації.

Учасникам заходу було зачитано Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії».

Громадськість міста та району чекали понад півстоліття і нарешті відновлено історичну справедливість – на державному рівні буде відзначатися пам'ять жертв Корюківської трагедії – наголосили голова Корюківської районної організації ветеранів Наталія Шелудько та вцілілий свідок трагедії 1943 р. Дина Корнієвська. Вони високо оцінили підписання В. Януковичем довгоочікуваного Указу і з гіркотою згадали невиконані обіцянки попередніх керівників різного рівня. Ветерани зі словами вдячності

щодо виконання своїх зобов'язань звернулися також до керівництва Українського інституту національної пам'яті, Чернігівської облдержадміністрації, Корюківської райдержадміністрації та районної ради, міської ради.

Від імені керівництва Українського інституту національної пам'яті і особисто його директора, член-кореспондента Національної академії наук України Валерія Солдатенка науковий співробітник Сергій Бутко передав вітання корюківчанам з нагоди підписання довгоочікуваного Указу. Він нагадав, що Валерій Солдатенко і голова Чернігівської облдержадміністрації Володимир Хоменко виконують наказ корюківчан щодо відновлення історичної справедливості, який вони їм дали ще 2 березня цього року біля Меморіалу.

С. Бутко наголосив, що майбутній Меморіал буде присвячено жертвам Корюківської трагедії як найбільшій в Другій світовій війні і водночас має стати національним символом скорботи – пам'яттю про жителів населених пунктів України, знищених гітлерівськими окупантами.

Він закликав ветеранів і нащадків жертв трагедії в Корюківці згадати прізвища загиблих від рук карателів 1-2, 9 березня 1943 р. для підготовки списку, який стане невід'ємною складовою Меморіалу. Представник Українського інституту національної пам'яті також просив передати дослідникам вцілілі фотокартки жертв й документи про трагедію, які зберігаються в родинах. Інститут національної пам'яті також відновлює та уточнює список всіх знищених сіл України разом із мешканцями гітлерівцями окупантами для цього Меморіалу. Ведеться дослідницька робота спільно з місцевими істориками та краєзнавцями.

Корюківським міським головою Ігор Матюха підкреслив, що міська влада робила й робитиме все від неї залежне для гідного відзначення пам'яті жертв трагедії. Він, зокрема, повідомив про розгляд питання встановлення пам'ятних дошок на вцілілих цегляних будинках часів знищення міста у березні 1943 р.

Виступаючи наголосили: громадськість Корюківського району чекає від Верховної Ради України прийняття постанови «Про вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни». Вони підкреслили – реалізація положень Указу Президента України є спільною справою влади і громадськості.

Після виступів присутні вшанували пам'ять загиблих хвилиною мовчання і поклали квіти до Меморіалу.

*Український інститут національної пам'яті*

#### **ІСТОРИЧНА ДОВІДКА:**

В історії Другої світової війни каральна акція проти мирного населення цілого містечка Корюківки за напад на його гарнізон партизан з'єднання під командуванням О. Федорова є одним з найбільших серед нацистських злочинів. Корюківка – селище міського типу з 1923 р., місто з 1958 р., центр Корюківського району Чернігівської області з 1966 р. Розташоване за 100 км від обласного центру – м. Чернігова – у північній частині області. Місто розташоване на березі річки Бреч (притока річки Снов). Місто знаходиться на перетині автошляхів обласного і місцевого значення, по яких здійснюється транспортний зв'язок з обласним центром та сусідніми райцентрами: Щорсом, Меною, Семенівкою і населеними пунктами району.

Під час німецької окупації Корюківка була центром радянського партизанського руху на Чернігівщині. Звідси почали свій шлях Чернігівський партизанський загін, партизанське з'єднання О. Федорова, тут постійно діяло партійне та комсомольське підпілля.

За дії радянських партизан на Корюківщині окупанти спалили, зокрема: 23 березня 1942 р. с. Єліне (знищено 296 жителів), с. Мостки; 13 серпня 1942 р. – с. Ключи (знищено 128 жителів).

У лютому 1943 р. радянське партизанське з'єднання під командуванням Олексія Федорова повернулося з Брянщини і розташувалося у корюківських лісах на

Кам'янському хуторі. Воно розпочало збір продовольства по селах і акції проти окупантів. Згодом гітлерівці за це спалили села Гуту Студенецьку, Тихоновичи, частину Перелюбові. Одним із заходів окупаційної влади проти партизан було взяття під арешт членів сімей партизанів у Корюківці, яких можливо планували стратити. За проханням командира взводу з'єднання Феодосія Ступака, двох 12-13 річних синів якого теж посадили до корюківської в'язниці, а дружину розстріляли, Микола Попудренко, який на час відсутності Федорова виконував обов'язки командира, дав команду провести напад на містечко.

Уночі 27 лютого 1943 року партизани з'єднання Федорова розгромили німецький гарнізон, залишки якого уцілили тільки у цегляному будинку лікарні. Визволили в'язнів з тюрми – сім'ї партизанів, активістів з усього району (за офіційними даними – 97, за спогадами – від 37 до 50).

Вранці 1 березня 1943 р. з Щорса у Корюківку прибув есесівський каральний загін. Населений пункт було оточено. Всіх мешканців зганяли в групи по 50-100 чол. у великі будинки церкви, театру, ресторану, земельного відділу і розстрілювали. Одночасно прочісували всі хати й околиці і вбивали жителів.

Серед свідчень очевидців для уявлення цього злочину наведемо уривок спогаду уцілілого мешканця, священика Всеволода Дагаєва: «Приблизно годині о дев'ятій ранку першого березня машини з німцями почали під'їздити до контори рафінадного заводу, де я неподалік квартирував. Напередодні ми з дружиною вирішили перебратися на квартиру в Олексіївку [район містечка]. І я пішов, щоб знайти підводу для перевезення речей. Коли повернувся, мене не пропустили, почали по мені стріляти. Я зайшов у дім метрів за десять від ресторану.

Коли переконався, що прокляті фашистські кати виїхали, зайшов до ресторану і побачив там гори вбитих людей і калюжі крові. В Олексіївці, куди я пішов відразу після цього, було те ж саме: у будинках і просто на подвір'ї лежало по 20-30 трупів.

Частину будинків із трупами гітлерівці спалили першого дня. На другий день тривало те ж саме. Були випадки, коли людей живими кидали у вогонь».

Після знищення всіх знайдених корюківців, карателі селище спалили. Очевидці казали, що дим і заграву від пожеж було видно у Щорсі, Сосниці, у Холмах. Акцію проведено 1 і 2 березня, а 9 березня карателі поверталися, щоб добити уцілілих, які поверталися в населений пункт із сел.

Наслідки гітлерівського злочину: вбито близько 7 тис. мешканців (за актом від 1943 р. – 6700 чол.) і спалено 1290 будинків.

Помста німецьких окупантів абсолютно неспівмірна з їх власними втратами від нападу партизан. У радіограмі М. Попудренка від 2 березня 1943 р. про розгром гітлерівського гарнізону у Корюківці наводяться такі дані про людські і матеріальні втрати окупантів: «27 лютого група партизанів під командуванням начальника штабу Рванова розгромила німецький гарнізон на залізничній станції Корюківці. Знищено 8 однотонних причепів, 160 покришок для автомашин, 2 гаражі, механічну майстерню, слюсарню, 2 лебідки на автомашинах, склад пального з бензином, склад з сіном, пакгауз з картоплею, телефонну станцію, склад з дровами і оборонною лісопродукцією 1000 кубометрів.

Висаджено в повітря ешелон, при цьому знищено 18 вагонів, виведено з ладу залізничні стрілки і зірвано колію протягом 5 кілометрів. Висаджено в повітря дерев'яний міст довжиною 8 метрів, знищено будинок Держбанку з грошовою коморою і зв'язок. Взято трофеї: 2 станкові кулемети, 119 гвинтівок, 2500 патронів, зерно, продукти і масло.

Взяли в полон 4 мадьярів і 1 німця – колишнього залізничного майстра з Дрездена. Захоплено документи управи комендатури. Визволено 97 в'язнів, приречених німцями на смерть. Цього ж дня друга група Лисенка знищила кустовий гарнізон жандармерії. Убито 18 жандармів, взято 2 ручні кулемети, 12 гвинтівок. Роздано сім'ям 220 тонн зерна, взято 100 свиней з відправочного пункту. Розігнано поліцейські стани».

Додамо, що ще до цієї каральної акції нацисти у грудні 1941 р. розстріляли 7 партизанських розвідників. У січні 1942 р. розстріляно усе єврейське населення Корюківки числом до 300 осіб. 26 лютого 1942 р. вбито 131 чол. із партизанських сімей і сімей районних партійних працівників. З лютого до листопада 1942 р. здійснювалися поодинокі вбивства мирних жителів. У листопаді 1942 р. знищені всі цигани Корюківки — 12 осіб 6.

Отже, за неповними, на наш погляд, підрахунками за період окупації вбито понад 7,5 тис. мешканців тільки одного українського поліського містечка. Корюківська трагедія 1-2 березня 1943 р. за своїми масштабами є найбільшою кривавою каральною акцією нацистів проти мирного населення у Другій світовій війні. Тим більше, що злочин відбувся не під час бойових дій протиборчих сторін. До такого висновку підводить порівняння з всесвітньо відомими трагедіями світової війни в Європі: Українська Корюківка – 1-2 березня 1943 р. вбито і спалено близько 7 тис. осіб. Білоруська Хатинь – 22 березня 1943 р у селі знищено 149 осіб (під час бою партизан з карателями). Чеська Лідице – 11 червня 1943 р. вбито у селищі і замордовані у концтаборі 320 чол. Французький Орадур – 10 червня 1944 р. знищено у селищі 642 чол. Безперечно оцінка трагедії в Корюківці у 1943 р. повністю відповідає висновкам міжнародного судового процесу над колишніми керівниками гітлерівської Німеччини у Нюрнберзі, який проходив з 20 листопада 1945 по 1 жовтня 1946 р. Такі дії німецьких окупантів однозначно є військовим злочином (вбивства і жорстоке поводження з цивільним населенням на окупованих територіях) та злочином проти людяності (політика переслідування, репресій та знищення ворогів нацизму, ув'язнення людей без судового процесу, переслідування їх, приниження, перетворення на рабів, тортури і вбивства).